

УДК 316.643

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.5>

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ СПРИЙМАННЯ УКРАЇНЦЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ І РОСІЙСЬКИХ ГРОМАДЯН ЯК ВИНУВАТЦІВ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Вадим Васютинський

*Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України,
вул. Андріївська, 15, м. Київ, Україна, 04070
e-mail: vadymvas55@gmail.com*

Соціологічні дані та висновки аналітичних матеріалів показують, що головними чинниками сприймання українцями російської сторони як винуватця воєнної агресії в Криму і на Донбасі є їхні проукраїнські і проросійські політико-ідеологічні постави. Простежується також помірно виражене намагання розрізнити та по-різному оцінити провини російської державної влади і російських громадян. За результатами всеукраїнського психосемантичного опитування 2021 р. виявлено та порівняно ціннісні уподобання чотирьох груп респондентів, які покладають вину за тривання війни на Донбасі: на російську владу на чолі з Путіним; на російських громадян; і на владу, і на громадян; ні на одних, ні на других. Респонденти оцінювали 52 вислови з приводу різних аспектів їхнього особистого та громадсько-політичного життя. На підставі порівняння оцінок за критерієм Краске-ла – Волліса та факторного аналізу було виявлено статистично значущі відмінності між поглядами представників чотирьох названих груп. Установлено, що респонденти, які активніше звинувачували російську сторону – і владу, і громадян, схильні підтримувати українську владу, мають реформаторські настрої, стримано ставляться до внутрішньоукраїнських протестів, тяжіють до екстернального локусу контролю, турбуються про зміцнення української безпеки та хочуть перемоги у війні з Росією. Основна різниця між тими, хто звинувачував російську владу, і тими, хто звинувачував російських громадян, стосується до способів досягнення перемоги: перші орієнтуються на більш мирні шляхи, тоді як другі висловлюються радикальніше. Респондентам, які уникали звинувачувати російську сторону, властиві проросійські, антиреформаторські та протестні настрої, інтернальна позиція, уникання підтримки української влади, бажання досягти миру й спокою шляхом поступок без запевнення безпеки для України.

Ключові слова: винуватці тривання війни, оцінка провин російської влади, оцінка провин російських громадян, протистояння українських і російських цінностей, реформаторські та антиреформаторські настрої, ставлення до влади, локус контролю, протестні настрої, прагнення спокою.

В умовах триваючої російсько-української війни та стабільно проблемних співвідношень українсько-російських цінностей у масовій свідомості українців досить поширеною була думка про різну роль у цих процесах російської державної влади і російського населення.

Більшість сучасних українських авторів відзначає посилення національної ідентичності в українців через відчуження російського [3]. Дослідники зазначають, що ставлення до Росії – це не тільки фактор залежності, а й головний чинник внутрішнього поділу, бо українське суспільство переживає болісний процес самоусвідомлення через відокремлення від Росії. В основі цього процесу лежать дві різні колективні постави, сформовані на підставі різного історичного досвіду та його інтерпретації. На сході переважає більш позитивне ставлення до Росії, сприймання її як близького сусіда, а на заході – більше негативних оцінок її як ворога. Така різниця буває ситуативною, а водночас є хронічною [8, с. 67–69].

Як пишуть М. Слюсаревський і Л. Чорна, поширена на сході України невиразна ідентичність та брак чіткої громадянської позиції утворюють сприятливе підґрунтя для маніпулювання свідомістю молодого покоління східних українців. Доволі симптоматичною є надмірна лояльність до країни-агресора: для характеристики свого ставлення до Росії респонденти найчастіше обирають нейтральне слово «сусід» [7].

На думку К. Скороход, на тлі російсько-української війни можна було прогнозувати наявність у громадян України кричущої дегуманізації щодо ворога. Проте особливостями гібридної війни стали розмитість і слабка персоніфікованість образу ворога. У дослідженні образу російських військових як безпосередніх учасників конфлікту, що представляють державу-нападника, майже не виявлено кричущої дегуманізації, натомість переважають її м'які форми, як-от роботизація та героїзація [6].

У такий контекст сприймання українцями російської сторони вписувалися численні соціологічні дані про те, що українці й далі продовжували позитивно ставитися до росіян, принаймні краще, ніж росіяни ставляться до українців. Важливим аспектом такої позиції є різна оцінка ролі власне росіян, російських громадян, «простих людей» і російської держави, влади, її керівників.

В. Паніотто зазначає, що за результатами багаторічного спільного проекту українських і російських соціологів аж до 2014 р. українці ставилися до Росії набагато краще, ніж росіяни до України. Крах позитивного ставлення українців до Росії розпочався після анексії Криму і продовжився після початку війни на Донбасі. Однак після закінчення активних бойових дій позитивне ставлення до Росії поступово відновлювалось. Результати також показують, що позитивне ставлення до країни пов'язано переважно зі ставленням до її населення, а не до керівництва [5]. Про такі самі тенденції пише В. Ковалевський: українці є толерантнішими до населення Росії, ніж росіяни до населення України, та істотно більше українців погано ставиться до керівництва Росії, ніж до росіян [2].

І. Лосєв підкреслює, що за всіма опитуваннями соціологів абсолютна більшість наших співгромадян за звичкою вважала росіян «братнім» народом, а їхню країну – «дружною». Ще один міт зводився до того, що це політики – мерзотники, негідники, злочинці, а народ завжди хороший, святий і безгрішний. Бачимо зняття провини з російського народу та покладання її цілком на Путіна [4].

Досліджуючи особисті наративи українських учасників російсько-української війни на Донбасі, М. Шор наводить приклади розрізнення ними російської державної влади в особі Путіна і російського народу («не любить не росіян, а Путіна») або культури («Пушкін, але не Путін») [11]. Про поширення подібних «м'яких» антиукраїнських тез на зразок «Українські та російські політики намагаються посварити братні народи» і «Україна стала територією боротьби інших держав за сфери впливу» пише С. Шевченко. Такі тези коливалися мало і були досить стабільними майже в усіх групах населення [9].

Проте ситуація не залишалася незмінною. Під впливом російської воєнної агресії відбулися і відбуваються принципові зміни. За даними соціологічної служби Центру Разумкова, у 2015 р., протягом року після початку війни, кількість українців, які негативно ставляться до президента Росії, виросла від 70,8% до 75,5%. Зросла також частка тих, хто негативно або нейтрально ставився до громадян Росії, та помітно знизилася позитивна оцінка їх [1]. Загальнонаціональне дослідження, проведене у 2021 р. Центром Разумкова та Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, показало, що більшість українців (53,5%) визначала конфлікт на Донбасі як російську агресію проти України з використанням місцевих бойовиків. В усіх макрорегіонах підтримка саме такого визначення конфлікту істотно зросла за останні роки [10].

Завданням одного з етапів психосемантичного моніторингу масової політичної свідомості, що його проводять Інститут соціальної та політичної психології НАПН України та Асоціація політичних психологів України, було з'ясувати відмінності в ціннісних уподобаннях носіїв різних оцінок провини російської влади і російських громадян у триваючій війні на Донбасі. У 2021 р. за методом «лице-в-лице» опитано 1199 респондентів з усіх регіонів України (за винятком окупованих Криму та частини Донбасу). Вибірку структуровано за показниками віку, статі, місця проживання дорослого населення України.

Анкета містила 52 вислови з приводу різних аспектів громадсько-політичного та особистого життя респондентів. Зміст висловів респонденти оцінювали за ознакою «згоден – важко сказати – не згоден». Переведення відповідей у 3-бальну шкалу дало змогу формалізувати отримані дані та виконати низку математико-статистичних операцій.

В анкеті було також запитання про ймовірних винуватців того, що не вдається припинити війну на Донбасі. Перелік винуватців – тих, кого відображає масова свідомість українців, – складено за результатами попередніх досліджень. Респондентам пропонувано вибрати від одного до трьох пунктів із цих переліків, за потреби дописати свій власний варіант або вибрати опцію «важко відповісти».

Розподіл відповідей на це запитання набув такого вигляду (наведено в порядку спадання): російська влада на чолі з Путіним (цей варіант позначили 67.3% опитаних), українські олігархи (33.6), попередня українська влада на чолі з Порошенком (32.7), мешканці Донбасу (23.8), Росія та її громадяни (21.4), теперішня українська влада на чолі із Зеленським (17.8), США, Європа, НАТО (19), «важко відповісти» (8.6), усі громадяни України (5.1), мешканці Західної України (2.1), інші (1.3%).

Було визначено групи респондентів, які по-різному оцінили вину російської влади на чолі з Путіним і вину Росії та її громадян. Путіна і російську владу звинуватили 608 осіб (50.7%), лише громадян – 58 (4.8%), і владу, і громадян – 199 осіб (16.6%), ні одних, ні других – 334 (27.9%).

За критерієм Крассела – Волліса порівняно оцінки 52 висловів, що їх дали представники названих груп. У 44 випадках відмінності виявилися значущими на рівні $p \leq 0.0005$. У просторі цих ознак було проведено конфірматорний факторний аналіз із varimax-обертанням, за результатами якого виділилися вісім факторів із сукупною дисперсією 56.1%.

Перший фактор (вклад у дисперсію 13.8%), який ми назвали «протистояння українських і російських цінностей», склали такі вислови: «Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції» (.78), «У незалежній Україні і державною, й офіційною може бути тільки одна мова – українська» (-.74), «Найнебезпечнішим ворогом народу України, його державності та демократії є націоналізм» (.623).

Другий фактор (8.8%) «ставлення до влади» відобразився в таких ознаках: «Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади» (.766), «Мирні ініціативи президента Зеленського – надійна основа для припинення війни на Донбасі, збереження територіальної цілісності держави» (.716), «В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу і відстоювати її справжні інтереси» (-.457).

Третій фактор (6.1%) – «локус контролю»: «Інші люди і зовнішні обставини впливають (досі впливали) на моє життя більше, ніж я сам (-а)» (-.71), «Рівень мого власного добробуту залежить насамперед від мене, а не від соціально-економічної та політичної ситуації в державі» (.694), «Людина не владна розпоряджатися власною долею» (-.678).

Четвертий фактор (7.3%) містить ознаки «протестних настроїв»: «На жаль, ні перший Майдан, ні другий не досягли своїх цілей – потрібен третій Майдан, який остаточно зруйнує корумповану систему влади» (.709), «Доведений до відчаю народ має сьогодні моральне право на будь-які акції протесту, ні в кого не питаючи на них дозволу» (.684), «Давно настав час піднімати народ на боротьбу проти влади, яка неспроможна керувати країною» (.678).

П'ятий фактор (5.9%) відображає «прагнення спокою»: «Як би важко нам не жилося, головне – повернути в Україну мир і спокій» (.772), «Сьогодні слід утримуватись від будь-яких виступів проти влади, адже вони послаблюють Україну перед лицем російського агресора» (.594), «Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття» (.521).

Шостий фактор (5%) названо «реформаторські – антиреформаторські настрої»: «Надалі треба підтримувати не фермерів, а передусім великі колективні господарства, бо тільки вони можуть прогодувати народ України» (-.701), «Треба активніше розвивати фермерські господарства, а не намагатися зберегти під новими назвами ті ж колгоспи і радгоспи, які давно вже вичерпали себе» (.596), «Україні потрібен мир, але не будь-якою ціною» (.384).

Складові сьомого фактору (4.7%) визначено як «орієнтири розвитку»: «Міжнародні гарантії не працюють, тому для забезпечення власного суверенітету і територіальної цілісності Україна має відновити свій ядерний потенціал» (.682), «Потрібно не обмежувати доходи громадян, навіть найбагатших, а створювати такі умови, щоб усі могли заробляти» (.604), «Нас переконують, що конфлікт на сході України не має військового вирішення, насправді ж він не має іншого вирішення, крім військового» (.374).

У восьмому факторі (4.6%) простежуються (не зовсім виразно) ознаки «прийняття – неприйняття актуальних небезпек»: «Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами» (.668), «Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття» (-.537), «Необхідно повсюди істотно підвищити рівень оплати праці й одночасно свідомо піти на зростання рівня безробіття» (.518).

Для порівняння та ілюстрування позицій представників описаних вище чотирьох груп респондентів проведено однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA в просторі восьми висловів, на які припало найбільше навантаження за кожним із факторів. Середні оцінки висловів по групах та рівень відмінностей показано в табл. 1.

У просторі проукраїнських і проросійських цінностей до протилежних позицій тягнуть, з одного боку, респонденти, які звинувачують і російську владу, і громадян Росії, – вони виявилися більш проукраїнськими і для них усі, хто є з російської сторони, – винні; а з другого боку, більш проросійськими є ті, хто воліє не звинувачувати нікого з росіян – ні влади, ні громадян.

Корелюють між собою оцінки висловів, що ввійшли до другого і четвертого факторів. Позитивно ставляться до президента Зеленського і водночас неохоче підтримують заклики до протесту ті респонденти, які звинувачують російську владу на чолі з Путіним або водночас і владу, і громадян Росії. Навпаки, проти влади Зеленського та за протести висловлюються ті, хто не звинувачує нікого з російської сторони.

Респонденти-екстернали схильні звинувачувати й владу, і громадян Росії, натомість інтерналам більше до вподоби нікого з них не звинувачувати. Імовірно, це зумовлено впливом поширених у сучасному українському суспільстві антиросійських настроїв, що актуалізує у свідомості проросійських громадян інтернальні тенденції.

Таблиця 1

Середні оцінки найбільш навантажених висловів у групах респондентів

Фактори	Вислови	Групи респондентів, які звинувачують			Ті, що не звинувачували ні тих, ні тих	Значущість відмінностей
		російську владу на чолі з Путіним	громадян Росії	і владу, і громадян		
1.	Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції	1.72	1.66	1.45	2.22	.000
2.	Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади	1.83	1.74	1.81	1.63	.001
3.	Інші люди і зовнішні обставини впливають (досі впливали) на моє життя більше, ніж я сам (-а)*	3.04	3.07	3.24	2.87	.002
4.	На жаль, ні перший Майдан, ні другий не досягли своїх цілей – потрібен третій Майдан, який остаточно зруйнує корумповану систему влади	1.64	1.74	1.66	1.84	.001
5.	Як би важко нам не жилося, головне – повернути в Україну мир і спокій	2.57	2.34	2.4	2.54	.007
6.	Надалі треба підтримувати не фермерів, а передусім великі колективні господарства, бо тільки вони можуть прогодувати народ України	1.76	1.81	1.68	1.89	.011
7.	Міжнародні гарантії не працюють, тому для забезпечення власного суверенітету і територіальної цілісності Україна має відновити свій ядерний потенціал	2.18	2.4	2.11	2.06	.008
8.	Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами	1.28	1.41	1.31	1.57	.000

Примітка: за 5-бальною шкалою

Миру й спокою сильніше прагнуть звинувачачі російської влади на чолі з Путіним і ті, хто росіян не звинувачує. Очевидно, для одних і других ідеться про різне бачення шляхів досягнення миру: першим залежить на перемозі над Росією (вони завзятіше виступають проти зустрічі військ Путіна з квітами), другим потрібен компроміс (менш несхвально ставляться до перспективи саме такої зустрічі). Відносно менше про мир і спокій турбуються респонденти, які звинувачують громадян Росії.

До антиреформаторських настроїв тяжіють ті, хто уникає звинувачувати російську сторону, – мабуть, даються взнаки прорадянські постави. На протилежному, реформаторському, полюсі перебувають респонденти, які звинувачують і російську владу, і громадян.

Запевненням безпеки України на майбутнє більше переймаються ті, хто покладає провину за війну на російських громадян, а менше – ті, хто не звинувачує російських суб'єктів.

Узагальнена характеристика ціннісних уподобань найчисленнішої групи респондентів – тих, хто звинувачує російську владу на чолі з Путіним, – показує, що їм відносно більше притаманна підтримка теперішньої української влади на чолі із Зеленським, небажання протестувати, прагнення миру й спокою на основі перемоги.

Звинувачі російських громадян порівняно з іншими групами виразніше зорієнтовані на зміцнення української безпеки, ніж на досягнення миру й спокою.

Найпомітніша відмінність між цими двома групами респондентів стосується до бажання повернути в Україну мир і спокій: звинувачі російської влади прагнуть цього значуще більше, а звинувачі російських громадян – значуще менше.

Ті, хто покладає провину водночас на російську владу і російських громадян, мають найбільш антиросійські та реформаторські настрої, екстернальний локус контролю, підтримують владу Зеленського, висловлюються проти протестів.

Найбільше відхиляються від загальноукраїнських постави групи, представники якої уникають звинувачувати російську сторону. Їм властиві проросійські та антиреформаторські настрої, інтернальна позиція, схильність до протестів, уникання підтримки української влади на чолі із Зеленським, бажання досягти миру й спокою шляхом поступок без запевнення безпеки для України.

Описані залежності дали підстави для таких висновків.

Респонденти, які активніше звинувачували російську сторону, схильні підтримувати українську владу, мають реформаторські настрої, відносно мало схильні до протестів, тяжіють до екстернального локусу контролю, дбають про зміцнення української безпеки та хочуть перемоги. Проте для досягнення перемоги ті, хто звинувачував російську владу, обирають більш мирні способи, тоді як ті, хто звинувачував російських громадян, висловлюються радикальніше.

Респондентам, які уникали звинувачувати російську сторону, властиві проросійські та антиреформаторські настрої, інтернальна позиція, схильність до протестів, уникання підтримки української влади, бажання досягти миру й спокою шляхом поступок без запевнення безпеки для України.

Список використаної літератури

1. Антирейтинг Путіна в Україні зріс до 75%. *Дзеркало тижня*. 23 квітня, 2015. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/antireyting-putina-v-ukrayini-zris-do-75-170745_.html
2. Ковалевський В. Взаємсприйняття українців і росіян крізь призму систем програмування соціальної поведінки. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1 (75). С. 287–299.
3. Коляструк О., Коляструк О. Ідентичність українців та росіян та погляд на сусіда. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 38. С. 62–68. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-38-62-69>.
4. Лосев І. Найбільша малоросійська ілюзія. *Український тиждень*. 27 липня 2014 р. <https://tyzhden.ua/Politics/115218>.
5. Паніогто В. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України (2008–2020). *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2020. Т. 3. С. 3–14. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2020.3.3-14>.
6. Скороход К. Л. Особливості дегуманізації в умовах гібридної війни: на прикладі ставлення населення до російських солдатів – учасників російсько-української війни. *Вісник НГУУ «КПШ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 4 (52). С. 23–32. DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4\(52\).248129](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4(52).248129).

7. Слюсаревський М. М., Чорна Л. Г. Психологічний стан і громадянська ідентичність дітей-переселенців зі сходу України. *Проблеми політичної психології*. Київ: Талком, 2018. Вип. 7 (21). С. 69–86.
8. *Сприйняття Росії в Україні, Румунії та Республіці Молдова*. Київ: ІЄАС. 2011. 246 с.
9. Шевченко С. Л. Громадянська ідентичність в емоційних вимірах. *Український соціум*. 2018. № 3 (66). С. 33–51.
10. *Як змінилася думка українців про російсько-українську війну за два роки президенства Зеленського*. 2021. <https://dif.org.ua/article/yak-zminilasya-dumka-ukraintsiv-pro-rosiysko-ukrainsku-viynu-za-dva-roki-prezidentstva-zelenskogo>.
11. Shore M. *The Ukrainian Night: An Intimate History of Revolution*. New Haven & London: Yale University Press. 2018. 320 p.

VALUE ASPECTS OF PERCEPTION BY UKRAINIANS RUSSIAN AUTHORITIES AND RUSSIAN CITIZENS AS PERPETRATORS OF MILITARY AGGRESSION

Vadym Vasiutynskyi

*Institute for Social and Political Psychology
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
15, Andriivska Str., Kyiv, Ukraine, 04070
e-mail: vadymvas55@gmail.com*

Sociological data and conclusions of analytical materials showed that the main factors in Ukrainians' perception of a Russian side as a perpetrator of military aggression in the Crimea and Donbas were their pro-Ukrainian and pro-Russian political and ideological attitudes. There was also a moderate tendency to distinguish and differently assess the guilt of the Russian government and Russian citizens. According to the results of the all-Ukrainian psycho-semantic poll in 2021, the value preferences of four groups of the respondents were revealed and compared. These groups consisted of the respondents who blamed for the war in Donbas: the Russian government led by Putin; Russian citizens; both the government and citizens; neither one nor other. The respondents evaluated 52 statements about various aspects of their personal and socio-political life. Based on a comparison of estimates according to the Kruskal – Wallis test and factor analysis, statistically significant differences between four groups representatives' views were found. It has been established that the respondents who were more active in accusing the Russian side – both the government and citizens, were inclined to support the Ukrainian government, had reformist attitudes, treated with restraint the internal protests, tended to external locus of control, worry about strengthening Ukrainian security, and wanted to win the war with Russia. The main difference between those who blamed the Russian government and those who blamed Russian citizens was the way to win: the former were more peaceful, while the latter were more radical. The respondents who avoided blaming the Russian side had pro-Russian, anti-reform, and protest attitudes, an internal locus of control, they did not want to support the Ukrainian government, and desired to achieve peace and quiet through concessions without security for Ukraine.

Key words: perpetrators of continuation of the war, assessment of the guilt of the Russian government, assessment of the guilt of Russian citizens, confrontation of Ukrainian and Russian values, reformist and anti-reform attitudes, attitudes to power, locus of control, protest attitudes, desire for peace.